

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

18
NOYABR

**O'ZBEKISTON
DAVLAT BAYROG'I
QABUL QILINGAN KUN**

O'zbekiston bayrog'i

*Qalbimiz to'la surur,
To'tiyo yurt tuprog'i,
Hilpirab turar mag'rur,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Rangi hayot misoli,
Yulduzlari hiloli,
Mustaqillik timsoli,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Iftixor dilimizda,
U yo'ldosh yo'limizda,
Yuksalar qo'limizda,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Gumbazlarda, yuksakda,
Peshtoglarda, falakda,
Ko'ngillarda, yurakda,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Rangi hayot misoli,
Yulduzlari hiloli,
Mustaqillik timsoli,
O'zbekiston bayrog'i.*

Iqbol Mirzo

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

Bosh muharrir

Nargiza BERDIYEVA

Tahrir hay'ati:

Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liqin Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Bahodir Jovliyev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulxayrov
Alijon Safarov
Husniddin Norqulov
Odiljon Boynazarov
Madina Nuriddinova
Latifa Xudayqulova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
To'maris Butunbayeva
Okila Turakulova
Yuldox Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruza Saidova
Gulchexra Keldiyorova
Gulsanam Xolikulova
Komiljon Qarshiyev
Svetlana Umirova

Axborot hamkorimiz:

Muharrirlar:

Bibimariyam RAHMONOVA
Shabnam G'ANIYEVA

Sahifalovchi:

Mahliyo ABDUQODIROVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Marfuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45,
(71) 233-03-67.
e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

M U N D A R I J A

Dolzarb mavzu

Gulnoza Oripova. Mustaqillik davri lirikasida qofiya turlari.....	3
Baxodir Suyunov. Tildagi terminlar pragmatikasiga doir.....	7
Manzar Abdulxayrov. Bashar muallimi. 10 Dilnavoz Yusupova. "Aruzi Nisoriy" asari haqida.....	12
Qodirjon Mo'ydinov, Odinaxon Mirzaazizova. Til – millatning or-nomusi.....	14
Parizoda Axrorxo'jayeva. Jadid dramalarida xotin-qizlar ta'limi masalasi.....	16
Anvar Muxiddinov, Sofia Rahimova. Научная идентификация языковых контактов (на примере русского и узбекского языков).....	20
Madina Dalieva. Genetics of views on educating a spiritually perfect person in the scientific-spiritual heritage of the jadids.".....	22

Tilshunoslik

Xolbibibi Qurbonova, Yulduz Qurbonov. Sodda gap sintaksisini zamonaviy usullarda o'qitish yo'llari.....	26
Dilbar Duysabayeva. Lingvomadaniy kompetentlikni takomillashtirish modeli.....	29
Umidjon Qo'ziyev. O'zlashmalar va lingvistik akademiyalar.....	32
Nasiba Sidikova, Diana Hayitboyeva. Ikkinchi tilni o'zlashtirishda interferensiya hodisasining namoyon bo'lishi.....	35
Nasiba Raimnazarova. Polisemantik dialektizmlarning leksikografik tavsifi.....	38
Munira Akbarova. Tilshunoslikda g'ayrioddiy birikmalar muammosi.....	40
Saxiba Saidmuradova, Xursanoy Xolmurodova. Nazar Eshonqul hikoyalari	

lingvistik tahlil metodi orqali yondashuv.....	42
Zilola Tillabayeva. Samarqand viloyati qarluq shevalari leksikasini areal o'rganishga doir.....	44
Дилдора Толипова. Лексико-семантический анализ терминов родства.....	47
Гульчехра Давлятова, Шахло Абдурахмонова. Лингвистические основы полемиического мастерства в риторике.....	49
Shaxlo Shomurodova. Lexicographic potentials of semantic stylistic features of tropes.....	51
Feruza Saidova. The importance of the concept "discourse" in development of students' oral speaking skills in foreign language.....	54

Adabiyotshunoslik

Komila Fayziyeva. Amerika romantizm adabiyotida falsafa va badiiy ijod mahsuli.....	56
Sherali Turg'unov. O'zbek xalq o'lanlari strofikasi.....	59
Ilxom Xolmuminov. Mustaqillik davri va folklor tarjimashunosligi.....	62
Manzura Shamsiyeva. Badiiy matnda muallif lisoniyati.....	65
Сайёра Ибрагимова. Антология Алишера Навои «Мажолис ун-Нафоис».....	68
Эльвина Алиева, Гульноза Абдуллаева. Структурная организация компонентов конструкции именительный темы в художественных очерках М. Цветаевой.....	70

Ilg'or pedagogik texnologiyalar
Karamaddin Kutlimuradov.

Auditoriya mashg'ulotlarida kasbiy sifatlarni milliy qadriyatlar asosida rivojlantirishning innovatsion texnologiyalari.....	76
Dildora Kaxarova. Bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik-psixologik xususiyatlari..	79
Shukrullo Avazov. Talabalarining jismoniy faolligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning roli.....	82
Dilfuza Shadiyeva. Boshlang'ich sinflarda tinish belgilarini o'qitish usullari.....	87
Kuysin Tukhtaeva. Empowering English teachers: strategies for developing digital skills in the classroom.....	89

Tadqiqot

Nafisa Sadinova. Rasmiy uslub doirasida birikma terminlarning qo'llanishi.....	92
Elyor Boymanov. Jahon tilshunosligida turizm terminologiyasi masalalarining o'rganilishi.....	94
Dildora Bahridinov. Adabiy tanqid adabiyotshunoslikning tarkibi sifatida.....	97
Ozoda Anorqulova. Ayrim xalq topishmoqlari matnida "oila" konseptining milliy-madaniy xususiyatlari.....	99
Gulbahor Ashurova. Tarixiy asarda fakt va hayot haqiqati.....	102
Zumradxon Jonbo'tayeva. Ideonimlar makroko'lamiga oid tushuncha va atamalar tizimi hamda ularning tasnifi.....	105
Hikmat Hikmatov. Boburning fors-tojik tilidagi she'riyatida badiiyat san'ati.....	108
Diyora Abduljalilova. Alisher Navoiyning usmonli xalafi: ijtimoiy va adabiy faoliyatdagi ayrim mushtarakliklar.....	110
Obidjon Igamberdiyev. Ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida shug'ullanuvchi 10-12 yoshli futbolchilarning umumiy jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini baholash.....	113
Nigora Raxmatullayeva. Me'morchilikka oid ayrim leksemalarning semantik xususiyatlari.....	117
Mirzaolim Asranov. Arab tilida ot so'z turkumidagi so'zlarda birlik va ikkilik sonlarining qo'llanilishida o'ziga xos xususiyatlari.....	119
Marhabo Ismoilova. Diniy - ma'rifiy masalalarning yaqin o'tmish she'riyatidagi badiiy talqini.....	121
Abrorbek Nuriddinov. Korpus lingvistikasida korpus tushunchasiga oid ma'lumotlar tahlili.....	123
Barchinoy Isakova. Jahon ilm-fani va adabiyotida ijtimoiy-maishiy munosabatlarning o'rganilish tarixi.....	125
Muhayyo Normirzayeva. Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlarni qayta hikoya qilishga o'rgatish.....	129
Anvar Xo'jayev. Abdurazzoq Faqiriyning lirik merosi	

va uning tadqiqi to'g'risida ayrim mulohazalar.....	131
Shaxribon Musurmankulova. O'zbek va turk tillaridagi frazemalarning struktur-grammatik tahlili.....	135
Latofat Rustamova. Ingliz tilida so'z birikmalari va ularning kommunikativ-pragmatik tahlili.....	138
Mexriban Tangirbergenova. Mustaqil ta'limni tashkil etish mazmunining pedagogik asoslari.....	140
Muxabbat Mirazimova. Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish kompetentligini shakllantirishda induktiv ta'lim usullaridan foydalanish.....	142
Movludaxon Nuriddinova. Tilshunoslikda realiya tushunchasi talqini.....	145
Nigora Jo'ranazarova. Bolalar adabiyoti va kattalar adabiyotidagi farqli jihatlar.....	147
Oynisa Xojiyeva. O'zbek - turk maqollarining sintaktik qurilishi.....	149
Sarvar Sog'lomov. "Taqqir tegirmoni" asari tarjimalarida siyosiy atamalarining qo'llanishiga doir mulohazalar.....	151
Lobar Qambarova. O'zbek tilidagi sensor afaziyaga oid tajriba tahlili.....	155
Zumrad Masharipova. Shoiralar she'riyatida analitik folklorizmlar.....	159
M. Mamadiyarova. "Alpomish" dostonida alp ayollar obrazi talqinlari.....	162
Nargiza Kaxarova. Ingliz va o'zbek adabiyotida badiiy janrlar tipologiyasi.....	164
Mahliyo Ahmedova. O'zbek tilining izohli lug'atlaridagi sodda irrigatsiya va melioratsiya terminlari tavsifi.....	166
Munira Niyazova. Sentimental adabiyot tarixi va uning adabiyotshunoslikda o'rganilishi.....	169
Ikramjon Abdullayev. O'zbek tilida so'z turkumlari tasnifiga doir ayrim mulohazalar.....	171
Durdona Sodiqboyeva. "Miftohi ul-adl" asarini o'rganish manbalari.....	174
Yulduz Mirkamolova. G'aroyib us-sig'arda harfiy san'atlarning qo'llanilishi.....	176
Kimyo Quvonova. Tarixiy shaxslar, mifologik va afsonaviy obrazlar.....	178
Azizbek Xakimov. O'zbek tilida -dagi affiksi bilan bog'liq muammolar.....	180
Davlatjon Toshtemirov. "Nafohot ul-uns" va "Nasoyim ul muhabbat min shamoyim ul-futuvvatda" an'ana va novatorlik.....	182
Gulasal Turg'unboyeva. Nazar Eshonqulning "Urush odamlari" qissasida qahramonlar psixologiyasining tasvirlanishi.....	184
Nigora Fozilova. Tadbirkorlik hujjatlari terminlari bilan bog'liq nazariy qarashlar.....	187
Zilola To'xtasinova. Alisher Navoiyning "Xazoyin ul-maoniy"devoni tarkibidagi g'azallarida zulqofiyatayn va zulqavofiy san'atlarining istifoda etilishi.....	189

Shahzoda Dilmurodova. Uslubiy elementlarni avtomatik aniqlash.....	191
Тимур Аюпов. Структура художественного мира ранних кавказских поэм и повестей М.Ю. Лермонтова.....	194
Нилуфар Кахарова. Исторические изменения в словарном составе языка: от архаизмов до неологизмов.....	198
Зайнаб Рахмонова. Лингвокультурная специфика концепта «власть» в современной русской языковой картине мира.....	200
Одинахон Зироятова. Лингвокультурологический анализ образов мужчины и женщины в узбекской и русской языковых картинах мира.....	203
Шоира Хошимова. Мифологические мотивы в современной литературе.....	205
Нилуфар Усанова, Махбуба Хмидова. Базовые концепты русского фольклора и отражение в них русской языковой картины мира.....	208
Барно Абдуллаева. Влияние лингвострановедческого и лингвокраеведческого материалов на формирование лингвокультурной компетенции.....	210
Феруза Джадилова. Значение интерактивных методов и педагогических технологий в обучении русскому языку.....	113
Ezoza Kilichova. Lexic semantic analysis of English and Uzbek physics terms.....	215
Fayyozjon Azimov. A modern approach to language teaching.....	218
Mirshod Abdurakhmonov. Ergonimes in uzbek media texts: functional aspect.....	220
Munisa Bozorova. Pragmatic aspects of deixis in agricultural texts.....	222

Kichik tadqiqot

Salomat Matkarimova. Avaz O'tarning matbu' tatabbu'si.....	225
To'xtamurod Rajabov. Abdunabi Hamro lirikasiga xos xususiyatlar.....	227
Nilufar Babajanova. Milliy-madaniy tamoyillarning tilda aks etishi.....	229
Muxabbat Kurbanova. Image and composition in the novel "Riding the Yellow Giant" by Khudoyberdi Tokhtaboev.....	232
Kamolakhon Oripova. The main aspects of the study of language units in discourse.....	234
Alisher Hamidov. The Role of CAT Tools in Enhancing Simultaneous Translation Efficiency.....	236
Umida Yo'ldoshova. Teaching foreign languages as the second language.....	238
Zaynab Abdunazarova. Maktab yoshidagi o'quvchilarda ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish metodikasi.....	240
Maftuna Ro'zmetova. Til materialini tanlashda	

uzviylikni ta'minlash.....	242
Munisxon Maxkamova. Ingliz va o'zbek tillarida axloqiy baho kategoriyasining qiyosiy chog'ishtirma xususiyatlari.....	244
Saida Yuldasheva. Pedagogika fanini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik metod va texnologiyalar ahamiyati.....	246
Umida Muminova. "Mahbub ul-qulub" asari leksikasining semantik-stilistik tadqiqi.....	247
Zarifa Yoriyeva. Ernest Xeminguey va o'zbek adabiyoti; ta'sir hamda aksta'sir masalalari.....	250
Nafisa Jamalova. Raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llashning afzalliklari va kamchiliklari.....	252
Shohistaxon Hatamqulova. Nemis tili darslarida elektron resurslardan foydalanish (Web quest ning roli).....	253
Shaxnoza Muxtarova. Integrativ yondashuv asosida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish.....	255
Shohsanam Tohirova. Zamonaviy ta'limni shakllantirishdagi tendensiyalar va kompetensiyaga asoslangan ta'lim.....	257
Feruza Rahmatova. O'zbek tilida "bosh" leksemasining ma'no taraqqiyoti.....	259
Zarnigor Eshimova. Atoyi she'riyatida xalqona urf-odatlar talqini.....	262
Yulduz Norqulova. "Yolg'izlik" qissasida qahramon ruhiy dunyosining tasviri.....	263
Дилфуза Умарова. Детективные сюжеты в произведениях писателей XIX века.....	265
Санобар Ул리에ва. Роль языковых единиц в создании художественного образа.....	267
Алина Хоменкова, Гулнара Назирова. Влияние иностранных языков на формирование лексики, отражающей этическую оценку личности.....	270
Мохира Хазраткулова. Понятие «лирического героя» в литературоведении.....	271
Эльвина Аджеминова. Фразеологический образ в ментальных языковых моделях пространства, времени и количества.....	273
Zahro Islomova. Exploring axiological lexic themes: values in language.....	275
Nafosat Xusanova. The foundation of effective public speaking skills.....	277
Nigina Akhmedova. Syntactic repetition and their stylistic figures.....	279
Guzal Shodiyeva. Current issues in pragmatics: a contemporary overview.....	281
Ravshan Saidov. Selection of literary texts for enhancing reading competence in philology students.....	283
Gulyora Saidova. Examining the Interaction Between Machine Translation Outputs and Human Post-Editing in Web 2.0 Environments during the written translation.....	285

Manzar ABDULXAYROV,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU
O'zbek adabiyoti tarixi va matnshunoslik
kafedrası professori, filologiya fanlari doktori

BASHAR MUALLIMI

Annotatsiya: maqola Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" asarining matniy tadqiqiga bag'ishlangan. Unda "Qutadg'u bilig" turkiy xalqlarning badiiy tafakkuri tadjirini tadqiq etishda qimmatli manba ekanligi kabi masalalar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *badiiy tafakkur, talqin, tabdil, manba, meros, turkiy xalqlar, tamaddun, adolat, el, elat.*

Аннотация: статья посвящена текстологическому анализу произведения Юсуфа Хоса Хаджиба «Кутадгу Билиг». В нем изучались такие вопросы, как «Кутадгу Билиг», являющийся ценным источником для исследования развития художественного мышления тюркских народов.

Ключевые слова: *художественное мышление, интерпретация, перевод, источник, наследие, тюркские народы, цивилизация, справедливость.*

Annotation: the article is devoted to the textual analysis of the work of Yusuf Khos Hajib "Kutadgu Bilig". It studied such issues as "Kutadgu Bilig", which is a valuable source for studying the development of artistic thinking of the Turkic peoples.

Keywords: *artistic thinking, interpretation, translation, source, heritage, Turkic peoples, civilization, justice.*

"Qutadg'u bilig" barcha turkiy xalqlar, jumladan biz o'zbeklarning ona tilimizda yaratilgan ilk shoh asar. Agar ona tilimizni barhayot mavjudot sifatida talqin qilsak, uning to'laqonli hayot kechirishi uchun dastlabki sarchashmasi qanchalar zarurligi oydinlashadi. Milliy davlatchiligimizning qayta tiklanishi bilan kelajakka o'zgacha ishonch bilan qaray boshladik. Bu ishonchimiz yanada mustahkam bo'lishi uchun tarixga murojaat qilishimiz tabiiy. Tarixda buyuk davlatlar barpo etish hamma xalqlarga ham nasib etmagan. Bir paytlar misrliklar hayratomuz davlat shakllantirgan, keyinchalik xitoyliklar, yunonlar, forslar, rimliklar shunday sharaftga muyassar bo'lgan. Nihoyat, nisbatan yangi tarixda inglizlar yarim dunyoni egalladilar. Binobarin, jahongir xalqlarni ham bir necha toifaga bo'lish mumkin. Ijodkor jahongir xalqlarning yoxud bashariyat tamadduni tarixiga salmoqli ulush qo'shgan bunyodkor zobit uluslar safida turkiy xalqlar ham borligi bilan faxrlanamiz. Turkiy xalqlarning jahoniy hukmronligi bir necha marta, xususan qoraxoniylar va temuriylar, usmoniylar, qolaversa boburiylar davrida ham davom etganini unutmashlik kerak va bu jahongirlik bashariyat tarixiga qo'shgan benazir hissi bilan alohida ahamiyatga molik[1].

"Qutadg'u bilig" qoraxoniylar davridan meros qolgan, o'sha davrning tarixida va insoniyat tamadduni ravnaqida tutgan ahamiyatini hamisha yodimizga soladigan, faqat buyuk saltanatlar davrida yaratilishi mumkin bo'lgan asar sifatida ham qimmatli. Homer yunonlarning zafarli yurishlarini boqiy dostonlarida kuylaganidek, Yusuf Xos Hojib o'z asarida turkiy xalqlarga xos donishmandlik xislatlarini aks ettiradi. Biz turkiy xalqlarni boshqa jahongir xalqlardan farqlaydigan ijobiy jihatomiz faqat bunyodkorlik xislati

bilan cheklanmaydi. Xitoylar va olmonlar singari mushohadago'ylik qon-qonimizga singib ketgani ayni shohona asar mazmun-mohiyatida o'z ifodasini topgan. Garchi dastlabki qarashda mushkul tuyulgani bilan dunyoni zabt etish oson. Insoniyat o'z tarixi davomida jahongirlikning turli usullaridan samarali foydalanib kelayotir va bu jarayon zamonlar o'tgani sayin yangicha shakllar kasb etishi ham shubhasiz. Rizq-u ro'z topish qanchalar qiyin bo'lmasin, jamiki tirik mavjudot ochlikdan qirilib ketar darajaga deyarli hech qachon tushmagan. Kun kechirishning ming xil usullari bor. Lekin chinakam insoniy hayot kechirish saodati hammaga ham nasib etavermaydi.

Qoraxoniylar saltanati dunyoning yarmini egallashi barobarida "Inson qanday munosib hayot kechirishi kerak?", "Bu borada qanday tamoyillarga amal qilishi lozim?", "Bashariy saodat negizi qanday qoidalarga borib taqaladi?", "Adolatli saltanat qoidasi bormi?" singari jahonshumul masalalar ustida ham bahs-munozaralar yuritganiga "Qutadg'u bilig" misolida ishonch hosil qilamiz.

Turkiy xalqlarning badiiy tafakkuri tadjirini o'rganishda qimmatli manba hisoblanuvchi bu asarni o'rganish natijasida shunday xulosalarga kelish mumkin. Turkiy xalqlar qadimda yarim dunyoni egallagan kezlarda ham mohiyatan jahongirlikka hech qachon mahliyo bo'lishmagan. Aksincha, hayot mohiyatini qidirish hamisha yetakchi fazilat hisoblangan. Aslida bu barcha imperiya-saltanatlar uchun xos xususiyatday tuyuladi. Rossiya imperiyasi eng kuchaygan palla o'n to'qqizinchi asrda ham Lev Tolstoyning paydo bo'lgani shundan dalolat beradi. Umuman, Yusuf Xos Hojib fenomenini Homer, Firdavsiy, Dante, Navoiy, Shekspir, Gyote, Tolstoy

singari daholarga nisbatan o'rganish zarur.

"Qutadg'u bilig" yolg'iz turkiy xalqlarning emas, balki mazkur hududda azaldan yashab kelayotgan barcha el-u elatlar, qolaversa, qo'shni yirik va kichik uluslarning salohiyatini to'la-to'kis aks ettiruvchi asar sifatida ham qimmatli.

"Qutadg'u bilig" shunchaki didaktik asar emas. Qolaversa, "Shohnoma" singari jangnoma ham emas. Bu rostmana davlat nizomi vazifasini bajaradigan qomusiy asar. Davlatchilik qonun-qoidalarini belgilab beradi. Muallif debochada asar to'rt qadriyatga tayanishini ta'kidlaydi:

*Bu doston bitishda qanot xush niyat,
Negizi tabarruk to'rtta qadriyat.
Birisi – adolat, to'g'rilik asos,
Ik(k)inchisi – davlat, qut, iqbol hassos.
Uchinchi – ulug'lik, tafakkur-aql,
Qanoat-ofiyat – to'rtinchi naql.
Bu asno nomladim ular har birin,
Bayon qilgum asta asror-u sirin[2].*

Jamiyat to'laqonli faoliyat yuritishi uchun Adolat, Davlat-qut, Ulug'lig-u tafakkur, nihoyat Qanoat-ofiyat asos bo'lishi kerak, degan g'oyani Yusuf Xos Hojib ilgari suradi. Shoir adolatni birinchi galda tilga olgani bejiz emas. Binobarin, har qanday jamiyat, har qanday insoniy munosabatlar odilona qoidalar negiziga qurilishi kerak. Adolatsiz, tafakkursiz davlat-qut yo'q, davlatdan esa faqat qanoat vositasida bahramand bo'lish mumkin. Binobarin, filologiya fanlari doktori Qosimjon Sodiqov ta'kidlaganidek, "Yusuf Xos Hojib davlatning kuch-qudratini, gullab-yashnashini, ezgulikni, kishining baxt-u saodatini adolat, aql-zakovat hamda qanoat birligida deb biladi.

Muallif o'zining tenglik, adolat to'g'risidagi qarashlarini Kuntug'di tilidan beradi. Uning uqtirishicha, to'g'rilik (adolat) oldida hamma barobar. Kuntug'di elig tilidan buni shunday ta'riflaydi:

*Ko'nilik uzala kesan-men ishig,
Adirmas-ma begsig ya qulsig' kishig[3].
(Ishni to'g'rilik, ya'ni adolat yuzasidan hal qilaman,
Bek yo qulni farqlab o'tirmayman.)*

Adib siyosatni, davlat qonunlarini yuqori tutadi. Qonun va intizom ostida mamlakat obod, xalq emin-erkin yashaydi, degan g'oyani qo'llab-quvvatlaydi. U o'tmish adib va mutafakkirlari orasida birinchilardan bo'lib davlat va jamiyat boshqaruvining demokratik asoslarini, tenglik prinsiplarini ishlab chiqdi, o'z davri davlat boshqaruvining yo'l-yo'riqlarini, to'r-u tuzuklarini yaratdi. Binobarin, "Qutadg'u bilig" davlat nizomi darajasiga ko'tarilgan asar edi.

Yusuf Xos Hojib kishilik ma'naviyati tarixida birinchilardan bo'lib "Komil inson" tushunchasini ko'tarib chiqdi. U "Komil inson"ni tugal er deb atagan. Mutafakkir kishining ma'naviy yuksalishida ikki bosqichni ajratadi: birinchisi – balog'at; bunga ixlos

qilsa, har bir bilimli, uqushli kimsa erishuvi mumkin. Kishi kamolotining ikkinchi bosqichi tugallikdir. Unga har kimsaning yetishuvi mushkul. Adibning ta'kidlashicha, tugal erda ikki sifat uyg'unlashmog'i kerak: biri – bilim; ikkinchi – uqush (zakovat). Ana shu sifatleri bilan kishi tugallikka erishadi:

*Bu ikki biriksa, bo'lur er tugal,
Tugal er ajunug' tamam er tugal.
(Bu ikkisi biriksa, kishi tugal bo'ladi,
Tugal er olamni tugal qo'lga oladi), –
deb yozadi mutafakkir[4].*

Qanoat-ofiyat haqida so'z yuritganda, shoir oltin o'rtalikka amal qiladi. Bu dunyo amallariga, hoy-u havasga berilib, u dunyoni unutmaslikni qayta-qayta uqtirishi barobarida jamiyatga naf keltirmaydigan zohidona turmush tarzini ham ma'qullamaydi. Shoir davlat va ijtimoiy toifalar o'rtasidagi munosabatlardan tortib, sevgi-muhabbat singari ko'ngil kechinmalari sir-asrorlarini ham bayon etadi.

Yusuf Xos Hojib o'z asarini yaratishda nisbatan "Don Kixot" muallifidek yo'l tutgandek taassurot paydo bo'ladi. Servantesning mashhur asari o'z davridagi qahramonlik asarlariga parodiya sifatida paydo bo'lgan bo'lsa, Yusuf Xos Hojib ham zamondosh shoirlarning ijodidan, qolaversa donishmandlar, dongdor kishilarning pand-u nasihatlaridan barakali foydalanadi.

"Qutadg'u bilig" aruz vaznida yaratilgan, tabdil ham shu vaznda bo'lsa, ayni muddao bo'lardi.

Asarning "O'zg'urmish Kuntug'di eligga pand berishini aytadi" bobida aksariyat hukmdorlarga xos nafsqa qul bo'lish illati ayovsiz fosh qilingan:

*Otalilar otasiz xor qasdingdan,
Onalilar onasiz zor dastingdan.*

Asar muallifining shoirona mahorati ham alohida mavzu. Dostonda qo'llangan she'riy san'atlar haqida alohida ilmiy ish qilish kerak.

Muallif asarini o'n sakkiz oyda yozganini qayd etgan. Navoiy hazratlari "Xamsa"ni ikki yilda yozib tugatish uchun necha yil tayyorgarlik ko'rgani, xususan davlat arbobi sifatida ham samarali faoliyat yuritganini inobatga olganda, muallif asarni yaratishdan oldin qanday ijtimoiy faoliyat bilan shug'ullanganini aniq tasavvur qilish mumkin. Hazrat singari "Qutadg'u bilig" muallifi ham aslzodalar toifasidan ekani, shubhasiz. Uning ismiga nisbatan taxminiy qiyofasini ham gavdalantirish mumkin. Binobarin, Sharqda insonning ismi jismiga monand bo'lishi azaldan odat tusini olgan.

Xulosa qilib aytganda, Yusuf Xos Hojib kishilik ma'naviyati tarixida bashar muallimi sifatida juda katta iz qoldirdi. Uni o'rganish esa har bir ma'naviyat kishisi uchun o'ta zarurdir. Zero, kishi kamolotining yuksalishi tarixiy manbalarni bilishdan boshlanadi. Qolaversa, ushbu asar turkiy xalqlarning badiiy tafakkuri tarzini o'rganishda bosh omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Юсуф Хос Ҳожиб. "Қутадғу билиг". –Т.: "Академнashr", 2015.
2. Юсуф Хос Ҳожиб, "Қутадғу билиг". Ғ.Ғулом Бадиий адабиёт нашриёти. – Т., 1971.
3. Юсуф Хос Ҳожиб, "Қутадғу билиг". –Т.: Ўзбекистон ССР "ФАН" нашриёти, 1972.
4. "O'zAS", 2010-yil 10-dekabr, 50-son.

Dilnavoz YUSUPOVA,
Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti professori,
filologiya fanlari doktori

"ARUZI NISORIY" ASARI HAQIDA

Annotasiya: ushbu maqolada adabiyotimiz tarixida tazkiranavis olim sifatida nom qoldirgan, "Muzakkiri ahhob" asarining muallifi Hasanxoja Nisoriyning "Aruzi Nisoriy" risolasi haqida so'z boradi. Maqola muallifi mazkur risolani adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq qilib, undagi juzv, rukn, zihof, furu', bahr, vazn kabi nazariy birliklarni o'rgangan.

Kalit so'zlar: aruz, juzv, rukn, zihof, bahr, vazn, bayt.

Аннотация: в данной статье говорится о трактате «Арузи Нисари» Хасанходжи Нисари, автора «Музаккири ахбоб», оставившего имя в истории нашей литературы как учёного таджиканависа. Автор статьи изучая этот трактат с точки зрения литературоведения, исследовал такие теоретические единицы, как джузв, рукн, зихаф, фуру', бахр, вазн.

Ключевые слова: аруз, джузв, рукн (стопа), фуру' (изменения), бахр (метр), вазн (стихосложный размер), бейт (двустихие).

Annotation: this article discusses the treatise "Aruzi Nisari" by Hasanhoja Nisari, the author of "Muzakkiri Ahab", who left a name in the history of our literature as a scholar of tazkiranavis. The author of the article examined this treatise from the point of view of literary criticism and studied such theoretical units as juzv, rukn (foot), zihaf (changes), bahr (poetic meter), wazn (verse meter).

Keywords: aruz, juzv, rukn (foot), zihaf (changes), bahr (poetic meter), wazn (verse meter), beyt (couple).

Adabiyotimiz tarixida shoir va tazkiranavis olim sifatida nom qoldirgan Hasanxoja Nisoriy (1516-1597) taniqli o'zbek shoiri va davlat arbobi Podshohxoja bin Abdulvahobxoja (Xoja)ning farzandi bo'lib, undan bizgacha "Muzakkiri ahhob" tazkiri yetib kelgan. Muallifning o'zi ta'kidlashicha, ushbu tazkira Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro" va Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asarlaridan keyingi uchinchi tazkira hisoblanadi.

Manbalarda Nisoriyning o'zbekcha va forscha she'rlaridan iborat devon tartib bergani haqida ham ma'lumotlar bor, ammo ushbu devon bizgacha yetib kelmagan yoki hanuz topilmagan. Shoir lirik merosidan qo'limizda juda oz hajmdagi namunalarigina mavjud. Bu she'rlar, asosan, shoirning o'z tazkiri "Muzakkiri ahhob", shuningdek, Alouddavla Qazvinining "Nafois ul-maosir" (1560—1589), Badriddin Kashmiriyning "Ravzat ur-rizvon" (1589), Darveshali Changiyning "Risoi musiq" (1572—1604) va Mutribiyning "Tazkirat ush-shuaro" (1605) asarlari orqali yetib kelgan. Mazkur she'rlar bir nechta g'azal, ruboiy, bayt va "Bahoriyot" qasidasini o'z ichiga oladi [1, 4].

Hasanxoja Nisoriy shoir va tazkiranavis bo'lishdan

tashqari, aruzshunos olim ham bo'lgan. Uning "Chahor gulzor", ya'ni "To'rt gulzor" nomli ilmiy asari adabiyotshunoslikka yaqin yillarda ma'lum bo'ldi [3, 54]. Asar 1560-yilda yozib tugallangan bo'lib, to'rt gulzor, ya'ni to'rt bobni o'z ichiga oladi. Har bir bob yana o'z ichida bir qancha fasllar, ya'ni gullarga bo'linadi. Birinchi gulzor (bob) 5 gul (fasl)dan iborat. Uning birinchi faslida fors tilining o'ziga xosligi haqida gap boradi. Ikkinchi faslida harakatli va sukunli harflar haqida ma'lumot keltiriladi. Uchinchi faslida harflarning na'vlari: qo'shilib yoziladigan, ajratib yoziladigan harflar haqida, to'rtinchi faslida izofalar hamda turli tilshunoslik bilan bog'liq qoidalar va beshinchi faslida imola va boshqa hodisalar haqida ma'lumotlar keltiriladi. Ikkinchi gulzor ikki fasldan iborat bo'lib, badiiy san'atlar ta'rifiga bag'ishlangan. Uning birinchi qismida lafziy san'atlar, ikkinchi qismida ma'naviy san'atlarga to'xtalib o'tiladi. Uchinchi gulzor ham ikki qismdan iborat. Uning birinchi qismi she'ring vujudga kelishi va nazm shakllari, ikkinchi qismi esa aruz qonun-qoidalariga bag'ishlangan. To'rtinchi gulzor uch qism, ya'ni uch guldand iborat. Birinchi gul tashbeh haqida, ikkinchi gul istiora va uchinchi gul qofiya masalalariga